

INSTINKTLAR VA GURUHIY PSIXOLOGIYA

Shamsiddinov Sadriddin Saparovich – TMC instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada instinktlarning inson psixologiyasiga va guruhiiy qaror qabul qilish jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Guruhiiy psixologiyaning shakllanishi, individuallik va kollektiv ong o’rtasidagi bog’liqlik hamda instinktlarning ijtimoiy xatti-harakatlarga ta’siri ko’rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko’ra, instinktlar guruh ichida muayyan naqshlarni shakllantirishi va odamlarning guruh qarorlariga bo’ysunishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, maqolada ommaviy xatti-harakatlar, yetakchilik va guruhiiy bosim kabi hodisalar instinktlar bilan bog’liq holda tahlil etiladi.

Kalit so’zlar: Instinkt, guruhiiy psixologiya, kollektiv ong, yetakchilik, guruhiiy bosim, ijtimoiy xatti-harakat, ommaviy psixologiya

Kirish

Insoniyat tarixi davomida jamiyatning rivojlanishi va ijtimoiy tuzilmalarning shakllanishi guruhiiy psixologiya bilan chambarchas bog’liq bo’lib kelgan. Inson tabiatining muhim jihatlaridan biri – instinktlar, uning individuallik va guruhiiy xulq-atvoriga ta’sir ko’rsatadigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Instinktlar odamlarning hayotiy qarorlarini shakllantirishda va guruhiiy harakatlarga moslashishda muhim rol o’ynaydi.

Zamonaviy jamiyatda ham instinktlar guruhiiy psixologiyaga ta’sir qilishda davom etmoqda. Masalan, odamlar turli jamoalar va ijtimoiy guruhlariga qo’shilganda, ular ko’pincha atrof-muhitga moslashish va guruh me’yorlariga rioya qilish instinktini namoyon etadilar. Ushbu maqolada instinktlarning guruhiiy psixologiyaga qanday ta’sir ko’rsatishi, odamlarning ijtimoiy muhitda qanday qarorlar qabul qilishi va guruh ichidagi o’zaro ta’sir mexanizmlari muhokama qilinadi.

Asosiy qism

XIX asr oxirida insonning tabiati haqidagi evolyutsion nazariyalar hamda irqiy va jinsiy tafovutlar, imperiya tuzumi va elitalar hukmronligining tabiiyligiga oid mustahkam ishonchlar bir-birini quvvatlab, kuchaytirib bordi. Ba'zan argumentlar puxta o'rganilmagan edi: masalan, Lebon bolalar, yovvoyilar va ayollarni bir xil ko'rib, ularning barchasini evolyutsion nuqtai nazardan ibtidoiy deb hisoblardi. Shuningdek, Bolduin, Mak-Dugall, Freyd, Vundt va Yung kabi olimlar tomonidan inson tabiatini instinktlar evolyutsiyasi yoki tug'ma psixik tuzilmalar orqali tushuntirishga intilgan murakkabroq nazariyalar ham mavjud edi. AQShda zamonaviy fanning boshlanishi deb qaralgan eksperimental ijtimoiy psixologiya 1920-yillarda instinktlar va tug'ma psixik tuzilmalarni birinchi o'ringa qo'yuvchi nazariyalarga qarshi javob sifatida vujudga keldi; 1920-yillarda antropologlar ham jamiyatga nisbatan evolyutsion yondashuvlarning nazariy qo'llanilishiga qarshi chiqib, buning o'rniga g'arbiy bo'lmagan jamiyatlarning empirik dala tadqiqotlarini taklif etdilar (Malinovskiyning Trobriand orollaridagi ishlari shularning dastlabkilaridan edi).

Shimoliy Amerikada psixologiya fanining asoschilari orasida bo'lgan Jeyms Bolduin (James M. Baldwin, 1861-1934) o'zining psixik rivojlanish bo'yicha tadqiqotlarida, xususan "Bola va irqning psixik rivojlanishi" (Mental Development in the Child and the Race, 1894) kitobida nemis, fransuz va ingliz asarlarining unsurlarini uyg'unlashtirdi. Uning yondashuvi ilmiy va amaliy psixologiya talablarini muvofiqlashtirar edi. Psixik taraqqiyotning nazariy tadqiqotlari bolalarning qanday qilib jamiyatning ma'rifatli a'zosiga aylanishi haqidagi amaliy masalaga qaratilgan edi. Bolduin ijtimoiylashuvni o'rganishda Tardning taqlid qonunlarining ahamiyatini tan oldi; u bu qonunlarga fransuz sotsiologidan mustaqil ravishda erishganini ta'kidladi. Ilk bolalik davrida u uch bosqichni ajratdi: birinchi - passiv bosqichda bolalar obrazlarni idrok etadilar. Ikkinchi, faol bosqichda ular idrok qilayotgan narsalarning xususiyatlarini takrorlaydilar - Bolduinning ta'kidlashicha, bolalar "haqiqiy nusxa ko'chirish mashinasi" kabi taqlid qiladilar. Nihoyat, yanada yetuk bosqichda bolalar dunyoni o'zlaridan alohida idrok eta boshlaydilar [35, 29-bet]. U shaxsning psixologik rivojlanishini uning jamiyatga kirib borish jarayoni bilan

bog'liqligini aniqladi. Bolduin ta'kidlaganidek, "Men" boshqalarning obrazi sifatida shakllanadi, boshqalar haqidagi tasavvur esa ongning rivojlanishi bilan paydo bo'ladi. Garchi u tadqiqot maktabiga asos solmagan bo'lsa-da, Bolduinning ishi Piajening keyingi va juda ta'sirli tadqiqotlari uchun asosiy manbalardan biri bo'ldi. Bolduinning karyerasi to'satdan tugadi - u Jons Xopkins universitetidan iste'fo berdi.

Bolduinning ijtimoiylashuv borasidagi ishlari ijtimoiy islohotlar, jumladan ta'lim islohoti bilan shug'ullanayotgan ilmiy dunyoga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ijtimoiy fanlar professori va islohotchi, faoliyatining aksariyat qismini Viskonsin universitetida o'tkazgan Edvard Ross (Edward A. Ross, 1866-1951) keng shuhrat qozongan "Ijtimoiy nazorat" (Social Control, 1901) va "Ijtimoiy psixologiya" (Social Psychology, 1908) asarlarini nashr etdi. Bu asarlarda olomonlar va taqlid haqidagi zamonaviy qarashlar aks ettirilgan edi. Uning kitoblarida shaxslar o'rtasidagi munosabatlarga bag'ishlangan ijtimoiy fan mavjud bo'lishi kerakligi ta'kidlangan, biroq psixologiya va sotsiologiya o'rtasida aniq chegaralar belgilanmagan: ularning ikkalasi ham sanoatlashgan, urbanistik va ommaviy jamiyat muammolariga javob edi. Rossning o'zi "psixosotsiologiya" atamasi haqida so'z yuritgan. Boshqa olimlarning ishlarida ham fanlar o'rtasidagi aniq intellektual chegaralar kuzatilmagan.

Ijtimoiy munosabatlarga psixologik yondashuv Buyuk Britaniya va AQShda, ayniqsa, Uilyam Mak-Dugall (William Mc-Dougall, 1871-1938) asarlarida yaxshi namoyon bo'lgan. U tibbiyot talabasi bo'lgan paytidayoq psixologiyaga qiziqishni boshlagan va keyinchalik Kembrij universitetida Torres bo'g'ozi orollaridagi "ibtidoiy ong"ni o'rganish bo'yicha Haddon ekspeditsiyasida ishtirok etgan. So'ngra u Oksford universitetida lavozim egallagan, ammo ish sharoitlari va shakllangan munosabatlardan qoniqmay, 1920-yilda AQShga ko'chib ketgan. Mak-Dugall shunday shikoyat qilgan: "Olimlar meni metafizik deb gumon qilishdi, faylasuflar esa meni fanning imkonsiz va mavjud bo'lmagan sohasining vakili sifatida ko'rishdi" [167, 207-bet]. U Amerika hayotiga to'liq moslasha olmadi: Garvard universitetidan Dyuk universitetiga o'tib, u yerda Raynga eksperimental parapsixologiyani yaratishda ko'maklashdi. Mak-Dugall hali Oksfordda o'qiyotgan paytidayoq "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" (An Introduction to Social Psychology, 1908) asarini

nashr ettirgan edi. Bu kitob ikki jahon urushi oraliq'ida ingliz tilida yozilgan eng mashhur psixologik asarlardan biriga aylandi.

Mak-Dugall o'zi yaratgan tizimli psixologiyani gormik deb atadi (yunoncha "gorme" - impuls, ma'lum bir maqsadga erishishga undash; bu nom xulq-atvor harakati doimo ma'lum bir maqsadga yo'naltirilganligini anglatardi; maqsadga muvofiq xulq-atvorga instinkt misol bo'lardi). Garchi o'quvchilar doirasi keng bo'lsa-da, akademik dunyoda Mak-Dugall o'zini yakkalanib qolganday his etardi. Uning g'oyalari ko'proq urushdan oldingi davrga xos bo'lib, asarlari tor ma'nodagi psixologiyadan ko'ra ko'proq tabiiy falsafaga o'xshab ketardi. U axloq va ijtimoiy fanlar uchun asos sifatida tabiatning evolyutsion falsafasini yaratdi; bunda inson tabiati narsalarning tabiiy tartibining bir qismi sifatida qaralardi. Mak-Dugall evolyutsiya jarayonlarini mexanik tarzda tushunib bo'lmaydi, deb hisoblab, animizm tushunchasiga - tabiatdagi o'zgarishlar ruhiy kuchlar ta'sirida sodir bo'ladi, degan e'tiqodga murojaat qildi. Bu falsafiy nuqtai nazar Mak-Dugallning psixologik qarashini mustahkamladi, ya'ni instinktlar yoki shaxsga ichki xos bo'lgan moyilliklar tajriba va xulq-atvorning asosiy belgilovchilaridir. Ushbu g'oyalar asosida qurilgan ijtimoiy psixologiya keng jamoatchilik e'tiborini tortdi. Mak-Dugall fikricha, aynan tug'ma kuchlar inson hayotini belgilaydi. Uning "Kirish" qismida umuman insonga xos bo'lgan asosiy instinktlar va his-tuyg'ular tavsiflanib, shular asosida shaxsning fe'l-atvori va qobiliyatlari tushuntiriladi. Jamoatchilik psixologlardan aynan shuni kutayotgandek edi. O'zining elitaga mansubligiga va siyosatda uning manfaatlarini himoya qilishga tayyorligiga qaramay, Mak-Dugall odamlar o'rtasidagi farqlarni muhokama qilishda oddiy fuqarolar aytadigan oddiy gaplarning ifodachisiga aylandi.

Instinktlarga aniq ta'rif berish yoki ularning to'liq ro'yxatini tuzish mushkul edi; bu atamaning noaniqligini amerikalik psixolog Nayt Danlap (Knight Dunlap, 1875-1945) ning 1919-yilda e'lon qilingan maqolasi hammaga yaqqol ko'rsatib berdi. Mak-Dugallning umumiy ta'rifiga ko'ra, instinkt - bu "meros yoki tug'ma psixofizik moyillik bo'lib, u egasini ma'lum turdagi obyektlarni ilg'ash va tanishga, bunday obyektни idrok etishda muayyan hissiy qo'zg'alishni his qilishga va unga nisbatan ma'lum tarzda harakat qilishga undaydi" [117, 25-bet]. Uning asosiy maqsadi

xarakterni shakllantiruvchi moyilliklarni aniqlash, shu orqali odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni va, pirovardida, umumiy ijtimoiy aloqalarni tushunish edi. Psixologiya, deb yozgan edi u, "guruh ongi"ni yoki "uning a'zolari psixik hayotlarining oddiy yig'indisi bo'lmagan ruhiy hayot"ni o'rganishga olib keladi [118, 7-bet]. Ijtimoiy psixologning asosiy vazifasi guruhni uning oliy ko'rinishida, ya'ni "milliy ong"da tadqiq etishdir. Hozirgi nuqtai nazardan qaraganda, Mak-Dugall guruh ongini o'rganish orqali o'z sinfi va muhitidagi milliy va irqiy xurofotlarni beixtiyor takrorlagan ko'rinadi.

1930-yillardagi bunday qarashlar tug'ma milliy va irqiy farqlarga asoslangan siyosatni qo'llab-quvvatlashga olib keldi. Oxir-oqibat, Mak-Dugallning o'zi "guruh ongi" iborasini ishlatganidan afsus qildi, chunki bu ibora noto'g'ri talqin qilinishi mumkin edi. U hech qachon individual ongdan tashqari boshqa ong mavjudligini nazarda tutmagan, balki faqat "individual onglarning tuzilishida ularni bir xil tarzda javob berishga undaydigan o'xshashliklar mavjudligini" ta'kidlamoqchi bo'lgan [35-manbadan iqtibos, 54-bet]. Shunday bo'lsa-da, u ham, boshqalar ham bu umumiy tuzilma alohida shaxs ongiga bog'liq bo'lmagan o'ziga xos mentalitetni shakllantiradi, deb yozishgan. Antropologlar va sotsiologlar esa, aksincha, bu mentalitetni psixologik hodisadan ko'ra ko'proq tarixiy, lingvistik va ramziy shakllarda namoyon bo'ladigan madaniyat sifatida tasvirlaganlar.

Instinkt, siyosiy hayot va milliy xarakter o'rtasidagi munosabatlar keng qiziqish uyg'otgan. Britaniyada, masalan, so'l Fabian jamiyatining faol a'zosi va keyinchalik London Iqtisodiyot maktabining siyosiy fanlar professori bo'lgan Grexem Uolles (Graham Wallas, 1858-1932) "Siyosatda inson tabiati" (Human Nature in Politics) kitobini Mak-Dugall "Ijtimoiy psixologiya"ni nashr etgan yili chop etdi. Siyosatni tushunishda Mak-Dugalldan ko'ra teranroq bo'lgan Uolles ham inson tabiatidagi ibtidoiy va instinktiv kuchlarni o'rganishni ijtimoiy fanlar dasturiga kiritdi. Bunday tadqiqotlar bilan Uolles siyosiy hayotni tartibga solishga olib keladigan ijtimoiy muhandislikka umid bog'lagan bo'lsa, Mak-Dugall o'z umidlarini jamiyatning boshqa qatlamlaridan biologik jihatdan tabiiy ravishda ustun bo'lgan elitaga bog'ladi. Birinchi jahon urushining boshlanishida londonlik jarroh Uilfred

Trotter (Wilfred Trotter, 1872-1939) "Urush va tinchlik davrida poda instinktlari" (The Instincts of the Herd in Peace and War, 1914; 1908-1909 yillardagi maqolalar asosida) asarini nashr etdi. Unda odamlarni guruhlarida birlashishga va harakat qilishga to'g'ri instinkti undaydi, degan fikr muhokama qilindi. Trotter uchun bu instinkt odamlarga birgalikda yashashga imkon beradigan ijobiy kuchdir; usiz "xudbinlik irqni uning aqlsizlarcha "lazzatlar ketidan quvish"ida tezda halokatga olib kelgan bo'lardi" [iqtibos: 89, 360-bet]. Uning ta'kidlashicha, psixologiya va ijtimoiy fanlar ijtimoiy hayvonlar deb ataladigan jonivorlarni qiyosiy o'rganishni o'z ichiga olishi kerak (uning sevimli misollari asalarilar, qo'ylar va bo'rilar edi). Mak-Dugall va Freyddan farqli o'laroq, u insoniyat istiqbollarni "poda"da - yetakchisi tenglar orasida teng bo'lgan guruhda ko'rdi va Trotter uni yetakchisi guruh ustidan hukmronlik qiladigan "to'g'ri"dan ajratdi. Urushning boshlanishi va unga yakdillik bilan ko'rsatilgan hissiy munosabat u tasvirlagan instinktlar haqiqatining kuchli isboti sifatida qabul qilindi. Faqat chuqur mulohaza yuritgandan so'ng odamlar instinkt nima ekanligini va his-tuyg'ularni ifodalashda madaniy qadriyatlar qanday rol o'ynashini o'zlaridan so'ray boshladilar.

Trotterning ishi Freydning ijtimoiy psixologiyaga yondashuviga qiziqarli tarzda bog'liq. Trotter Jonsning singlisiga uylangan va u bilan birgalikda shifokorlik amaliyotini olib borgan paytda, Jons Freyd bilan tanishib, psixoanalizga qiziqib qolgan. Bu Freyd o'z konsultatsiyasi doirasidan tashqariga chiqib, antropologiya va ijtimoiy psixologiyaga murojaat qilishga jur'at etgan davrga to'g'ri keladi. Freyd ijtimoiy munosabatlarni har bir bolada mavjud bo'lgan va oilaviy ijtimoiylashuv jarayonida o'zgaradigan dastlabki instinktlar bilan bog'lagan. "Totem va tabu" (Totem und Tabu, 1912-1913) kitobida u "xalqlarning ruhiy hayotidagi ko'plab muammolar... faqat otaga bo'lgan munosabatdan kelib chiqib hal qilinishi mumkin" degan ishonchni bildirgan [78, 157-bet]. U umuman ijtimoiy munosabatlarni va, xususan, guruh jipsligini evolyutsion konsepsiya ruhida nazariy tuzilmalar asosida tushunishga intilgan, bunga klinik materiallar, tushlar va bolalar jinsiy rivojlanishi nazariyasida tasdig'ini topgan. Freydning ta'kidlashicha, sivilizatsiyaning - tartibli ijtimoiy munosabatlarning boshlanishi O'g'illarning Otaga qarshi qo'zg'oloni,

Otaning o'ldirilishi va keyinchalik aka-ukalar o'rtasidagi qotillikni taqiqlash bo'lgan. Bu ijtimoiy tartibsizlikni - O'g'illar Otaning xotinlarini olish uchun bir-birini o'ldiradigan faraziy holatni - aybdorlik hissini ichki o'zlashtirish va qon-qarindoshlar o'rtasidagi jinsiy aloqani taqiqlash orqali bartaraf etishga olib kelgan. Shunday qilib, Freydning fikricha, ibtidoiy to'da Ota o'ldirilgandan so'ng O'g'illarning Ona bilan yotish istagini bostirib, ijtimoiy tartibni o'rnatgan va qonun asosini yaratgan. Bu qadimgi o'tmishning unsurlari zamonaviy inson ongida meros qolgan ruhiy tuzilma sifatida yashab kelmoqda.

Tushlarimizda boshdan kechiradigan bolalikka qaytish holatini nazarda tutib, u shunday deb yozgan edi: "Alohida shaxsning bu bolaligidan tashqari, bizga filogenetik bolalik manzarasi [ya'ni jamoaviy evolyutsiyamizning bolalik davri] - insoniyat zotining rivojlanish tasviri va'da qilingan. Bunga nisbatan individual rivojlanish hayotning tasodifiy holatlari ta'sirida o'zgartirilgan qisqartirilgan va qisqa takrorlanishdir" [76, 548-bet, 1919-yil]. Freyd bu yerda o'sha davrda keng tarqalgan, ammo keyinchalik rad etilgan e'tiqodga asoslangan: individual rivojlanish turning evolyutsion rivojlanishini takrorlaydi (ontogenez filogenezni takrorlaydi). Keyinchalik kitobxonlar Freydning bu nazariyasini, garchi u XIX asr oxiridagi dinning kelib chiqishi haqidagi antropologik farazlarga asoslangan bo'lsa-da, g'alati deb topdilar. Biroq, aynan shu nazariy qarashlar empirik asosning yo'qligi tufayli antropologlar tomonidan tanqidga uchradi. Freydning antropologik qarashlari uning ishining eng kam ta'sir ko'rsatgan qismi bo'lib qoldi.

Freyd urushda o'z aksini topgan jamoaviy ruhiy kuchlarni tushunishga intildi. U "Guruh psixologiyasi va men tahlili" kitobida Lebon va Trotter asarlarini ham qo'shgan holda guruh xulq-atvori haqidagi adabiyotlarni tanqidiy ko'rib chiqdi. Freyd mustaqil ijtimoiy instinkt mavjudligini inkor etib, ijtimoiy birdamlik manbalarini sublimatsiyalangan jinsiylikda - "dunyodagi barcha narsani birlashtiruvchi eros"da ko'rdi [30, 791-bet]. Uning fikricha, "omma dangasa va johildir", va olomon faqat undagi odamlar yetakchiga bo'lgan umumiy muhabbat va yetakchi ularni sevadi degan xomxayol bilan bog'langan taqdirdagina barqaror bo'ladi [94, 130-bet]. Biroq, Freyd Birinchi jahon urushi oxirida nemis, avstriya, venger va rus jamiyatlari kabi

guruhlar parchalanganda, bostirilgan hasad va tajovuzkorlik tuyg'ulari yuzaga chiqishini ta'kidladi. Ota bilan jamoaviy aynanlik yo'qolganda, agar madaniy tartib ruhiy bosimga bardosh bera olmaydigan darajada bo'lsa, o'g'illar o'zaro janjallasha boshlaydilar. Freyd sivilizatsiya instinktlarni shunchalik qattiq bostirganidan xavotirda ediki, 1917-1923 yillardagi notinch davrda bo'lgani kabi, og'ir sinov vaqti kelganda, ular tashqariga otilib chiqishidan qo'rqardi.

Freyd va Yung ikkalasi ham umumiy evolyutsion o'tmishda meros qilib olingan psixologik tuzilmalar mavjudligini ta'kidlashgan. Bunday qarashlar keng tarqalgan bo'lsa-da, aynan nimaning meros bo'lib o'tishi borasida turli fikrlar mavjud edi. 1900-yilda irsiyat - bu odamga ma'lum bir xarakter yoki xulq-atvorning muayyan shakllarini belgilab beradigan, organizmda mujassam "ko'rsatmalar" ekanligi haqida aniq tasavvur shakllanmagan edi. Nemis tilida irod qiluvchi mualliflar odatda hayotiy kuchlar yoki ma'naviy meros haqida so'z yuritib, irsiyatning tabiatan moddiy yoki ruhiy ekanligiga oydinlik kiritmaganlar. Buni Freyd va Yungning irsiyat tushunchasini qo'llash uslubida ko'rish mumkin.

Meros qilib olinadigan psixologik tuzilma g'oyasi Vundtning oliy ruhiy funksiyalar - tafakkur va til haqidagi ta'limotiga ham kiritilgan. Boshqa nemiszabon mualliflar kabi, Vundt ham bu tuzilmalarning xususiyatlariga ma'lum bir xalqning tajribasi va tarixi ta'sir ko'rsatadi, deb hisoblagan va shu munosabat bilan "xalq ruhi" - Volksgeist haqida so'z yuritgan. 1860-yilda psixologlar va madaniyat tadqiqotchilari Latsarus va Shteyntal (2-bobga qarang) Volksgeistni "[xalqning] barcha a'zolari ichki faoliyati uchun umumiy bo'lgan narsa" deb ta'riflaganlar [58-bet, 305-betdan iqtibos]. Germaniyada ijtimoiy fanlar nazariyotchilari Georg Zimmel (1858–1918), Maks Veber (1864–1920) va Ferdinand Tyonnis (1855–1936) ijtimoiy harakatning psixologik jihatlarini muhokama qilishgan, bu esa sotsiologiyaning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Zimmel sotsiologiya bilan psixologiyani ajratmagan, chunki uning fikricha, alohida shaxslar tabiatan ijtimoiy mavjudotlardir. O'zini psixolog deb atagan tadqiqotchilardan biri bo'lgan Vundt afsonalar, urf-odatlar va tilni o'rganib, o'zining o'n jildlik "Xalqlar psixologiyasi muammolari" (Volkerpsychologie, 1900–1920) asarida psixikaning jamoaviy tuzilishini qayta

tiklashga harakat qilgan. Bu asar Vundtning fikricha, insoniyat o'z madaniy evolyutsiyasida bosib o'tgan bosqichlar tavsifini ham o'z ichiga olgan; u bundan totemizm kabi ijtimoiy hodisalarni tushuntirish uchun foydalangan. Leypsigda o'tkazgan eksperimental psixologik usullarni o'rgatishdan farqli o'laroq, Vundt ishining bu qismi ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda asosan noma'lum bo'lib qolgan. Biroq, madaniyatni ruhiy irsiyat orqali tushuntirish mumkinligi haqidagi shunga o'xshash g'oya inglizabon dunyoda ham keng tarqalgan edi. Bu nuqtai nazarni ba'zi antropologlar, jumladan, Kembrijga ko'chib o'tgan shotlandiyalik Jeyms Frezer (1854–1941) ham qo'llab-quvvatlagan. Uning butun umri davomida yozgan "Oltin novda: sehrgarlik va dinni o'rganish" (12 jild, 1907–1915 yillardagi 3-nashr, 1935-yilda to'ldirilgan) asari klassik mifologiya va dinni qadimgi va ibtidoiy ruh haqidagi tasavvurlar nuqtai nazaridan o'rganishga bag'ishlangan. Unda "inson tafakkurining yovvoyilikdan sivilizatsiyaga qadar bosqichma-bosqich rivojlanishi" tasvirlangan [93-bet, 114-betdan iqtibos]. Bu va shunga o'xshash boshqa asarlar keng jamoatchilikni o'ziga jalb qilgan, chunki qadimgi xalqlarning marosimlari va e'tiqodlarini o'rganish orqali inson tabiatining dastlabki asoslarini tushunish mumkindek tuyulgan.

Olimlar klassik tadqiqotlar, antropologiya va psixologiya sohalarini hamda usullarini doimiy ravishda chegaralab kelishgan. Shunday sharoitda Frezer singari chegaralarni kesib o'tgan olimlar noprofessional ko'rinib qolish xavfiga duch kelishgan. Bundan tashqari, Frezernikiga o'xshash ishlar kuchli inkor reaksiyasini uyg'otgan, chunki ularda empirik qat'iylik yetishmagan va umumiy psixologik tushuntirishlar aniq ijtimoiy kontekstni hisobga olmasdan berilgan. Britaniyalik antropolog Rivers bu tanqidiy yondashuvni 1920-yilda shunday ifodalagan: "Ijtimoiy psixologiya deb ataladigan fanning katta qismi shaxs psixologiyasi xulosalarini jamoaviy xulq-atvorga to'g'ridan-to'g'ri qo'llashdan iborat. Bu jamiyat alohida odamlardan tashkil topgani uchun, alohida shaxsga to'g'ri keladigan narsa, albatta, odamlar guruhiga ham to'g'ri kelishi kerak, degan farazga asoslanadi" [94-manba, 132-bet]. Rivers psixologik ma'lumotlarni ijtimoiy faktlardan ajratmoqchi bo'lgan va birinchisi ikkinchisini tushuntiradi degan fikrga qo'shilmagan. Antropologlar ibtidoiy

ongni qayta tiklash o'rniga dala tadqiqotlariga yo'nalishgan. Biologlar ham tanqidiy muhitni kuchaytirganlar, chunki ularning ishlari ruhiy meros g'oyalari noto'g'ri bo'lmasa-da, haddan tashqari noaniq ekanligini ko'rsatgan. Biologlar irsiyatni genlarning fizik xususiyatlari natijasi sifatida statistik jihatdan o'rgana boshlaganlar va orttirilgan xususiyatlarning irsiylanishi mumkinligini inkor etganlar. Natijada, psixik irsiyatga bo'lgan ishonch ilmiy fikr nufuzi bilan shubha ostiga olingan.

Psixologlarning qiziqishlari yangi yo'nalishlarga yo'naldi: tadqiqotchilar odamlarga testlar berib yoki ularni laboratoriyalarga joylashtirgan holda, kuzatilayotgan sharoitlarda ularning xatti-harakatlari qanday o'zgarishini ko'rishga harakat qildilar. Ular guruh ongi haqida umumiy tushunchalar doirasida mulohaza yuritishni to'xtatdilar. Ijtimoiy psixologiyada empirik yondashuv, ayniqsa, AQShda kuchli rivojlandi. Bu mamlakatda e'tibor alohida shaxslar bilan tajribalar o'tkazishga qaratildi, bu esa siyosiy individualizmni va ijtimoiy hodisalarga hal qiluvchi ta'sir aynan shaxslarga tegishli, degan e'tiqodni aks ettirgan bo'lishi mumkin. Shaxsni ijtimoiy psixologiyaning predmeti sifatida o'rganish psixologiyaning kasb sifatida mustaqillik huquqini e'lon qilish va o'z rivojlanishining zarurligini asoslash usullaridan biri edi. Shu bilan birga, Amerika sotsiologiyasi ham kengayib bordi va jamoatchilik nazarida bu ko'pincha ushbu fanning ham shaxs va jamiyat integratsiyasiga xizmat qilishi bilan oqlandi. Natijada psixologiya va sotsiologiya o'rtasida tushunarsiz va har doim ham qulay bo'lmagan munosabatlar yuzaga keldi, chunki ikkala fanning intellektual mazmuni qandaydir umumiy yaxlitlik edi, undan tor fan manfaatlari yo'lida "shaxs" va "jamiyat" tushunchalari mavhumlashtirilgan edi.

Xulosa

Maqolada instinktlarning guruhiiy psixologiyaga ta'siri tahlil qilinib, odamlarning jamoa ichidagi xatti-harakatlari instinktiv omillar bilan bog'liqligi ko'rsatib o'tildi. Guruhiiy qarorlar ko'pincha individuallikdan ko'ra jamoaviy manfaatlarga asoslanib qabul qilinadi, bu esa insonning moslashuvchanligi va ijtimoiy instinktlariga bog'liqdir. Yetakchilik, guruhiiy bosim va ommaviy xatti-

harakatlar instinktlar orqali shakllanadigan muhim hodisalardan biri ekanligi ta'kidlandi.

Shunday qilib, instinktlar nafaqat shaxsiy xulq-atvorga, balki butun jamiyatning shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Ushbu mavzu bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlar odamlarning instinktiv xatti-harakatlarini yanada chuqurroq o'rganish va ijtimoiy muhitda samarali qaror qabul qilish strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baldwin, J. M. (1894). *Mental Development in the Child and the Race: Methods and Processes*. Macmillan.
2. Le Bon, G. (1895). *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. Fischer.
3. Tarde, G. (1903). *The Laws of Imitation*. Henry Holt and Company.
4. Allport, F. H. (1924). *Social Psychology*. Houghton Mifflin.
5. McDougall, W. (1908). *An Introduction to Social Psychology*. Methuen & Co.
6. Dewey, J. (1922). *Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology*. Holt.
7. Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society*. University of Chicago Press.
8. Watson, J. B. (1913). Psychology as the Behaviorist Views It. *Psychological Review*, 20(2), 158–177.
9. Sherif, M. (1936). *The Psychology of Social Norms*. Harper.
10. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. *SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL*. 5.1.B.271-275.
11. Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. *Цифровизация современного образования: проблема и решение*, 1(1), 64–67.
12. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1/2), 92-96.

13. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
14. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy taъsir ўtkazish. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
15. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
16. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
17. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.